

KRITIČKO I FAKSIMILIRANO IZDANJE HRVOJEVA MISALA

Hrvatskoglagoljski liturgijski tekstovi izdaju se već više od jednoga stoljeća. Ipak, repertorij izdanih tekstova nije ni izdaleka onako bogat i reprezentativan za ovo područje naše srednjovjekovne pismenosti i književnosti kako bismo mogli očekivati. Ako ovdje ne uzmemo u obzir izdanja kraćih tekstova, značajnije i opsežnije potvate izdanja ove vrsti lako ćemo izbrojiti.

U prošlom stoljeću, nakon smionog Berčićeva pokušaja da izda sačuvane biblijske tekstove hrvatske redakcije staroslavenskog jezika (*Ulomci Svetoga pisma obojega Uvjeta staroslovenskim jezikom*). Skupio iz rukopisih i tiskanih knjigah hrvatskoga razreda svećenik Ivan Berčić. U Zlatnom Pragu, Tiskom c. k. dvorne tiskarnice sinovah Bogumila Haase, I — 1871, II — 1864, III — 1865, IV — 1864, V — 1866; ukupno 730 str.), do konca stoljeća nije izdan nijedan opsežniji liturgijski tekst. Berčić se zadovoljio time da glagoljicom tiska sačuvane biblijske odlomke samo u jednoj varijanti (dakle bez kritičkog aparata), navodeći tek na kraju pojedinog sveska odakle je pojedinu glavu ili redak odabrao.

Na ovaj Berčićev pothvat, koji i danas zaslužuje našu pažnju, nadovezuje se djelatnost Josipa Vajsa u krčkoj Staroslavenskoj akademiji, gdje uz neka skromnija izdanja (*Ecclesiastes, Ruth, Job*) posebno treba spomenuti niz *Prophetæ minores*, a zatim *Psalterium palaeoslovenicum croatico-glagoliticum*, t. I, Praga 1916. Ova su izdanja trebala dokazati značenje hrvatskoglagoljskih tekstova za rekonstrukciju ćirilometodskog prijevoda *Biblije*, pa je Vajs osobito išao za tim da pokaže starinu naših tekstova, njihov odnos prema grčkom izvorniku i prema sačuvanim istovrsnim ćirilskim spomenicima.

Nakon drugog svjetskog rata izdavanje hrvatskoglagoljskih biblijskih tekstova inicirao je Josip Hamm (*Judita u hrvatskim glagoljskim brevijarima*, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 3, str. 105—201). U radovima kojima je popratio svoja izdanja tekstova (usp. *Varijante u prijepisima hrvatskih glagoljaša*, »Slovo« 2, 1953, str. 13—36; *Starohrvatski prijevod Pjesme nad pjesmama*, »Slovo« 6—8, 1957, str. 195—230; navedeno izdanje *Judite*, ali također i *Apokalipsa bosanskih krstjana*, »Slovo« 9—10, 1960, str. 43—104), posebnu je pažnju posvetio filijacijskim odnosima između pojedinih tekstova, pa je stoga, obilnije nego Vajs, dodavao kritički aparat, a posebno je u istraživanju isticao samostalne prevodilačke postupke. J. Hamm izdao je u latiničkoj transliteraciji i *Fraščićev psaltir (Psalterium Vindobonense*, Wien 1967). Uopće, nakon drugog svjetskog rata izdano je više kraćih tekstova, liturgijskih i neliturgijskih, pisanih staroslavenskim jezikom hrvatske redakcije (Štefanić, Pantelić, Grabar, Hercigonja, Radović). Vrijed-

no je istaknuti jedno: Berčić je svoje tekstove tiskao glagoljicom (*Ulomci Svetoga pisma; Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu svetih Ćirila i Metoda*, Zagreb 1870); Vajs je glagoljske tekstove transliterirao u crkvenu ćirilicu, a dodavao i snimke glagoljskog teksta, u nekim svescima i glagoljsku transliteraciju; priređivači nakon drugoga svjetskog rata služe se latiničkom transliteracijom.

Dok se pripremalo izdanje *Hrvojeva misala*, dobili smo potpuno izdanje prvotiska misala iz 1483. Ovo je izdanje izašlo u preštisku (*Misal po zakonu rimskoga dvora*. Zagreb, Liber, 1971). Izdavačeva želja da izda i latiničku transliteraciju prvotiska nije se ostvarila, no u *Dodatku Misala* (str. XIX—XXIX) tiskane su odabrane perikope iz *Evandjelja* u latiničkoj transliteraciji (priređio E. Hercigonja).

Izdanje misala vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića novi je korak u izdavanju hrvatskoglagoljskih tekstova, i s obzirom na opseg djela, i na način kako je izdanje priređeno. Moglo bi se da pače reći da je ono plod dosadašnjih iskustava u priređivanju izdanja hrvatskoglagoljskih tekstova, bar onih u Staroslavenskom institutu; u svakom slučaju ono je kruna dosadašnjih nastojanja na ovom području znanstvene djelatnosti. Riječ je o knjizi: *Missale Hervoiæ ducis Spalatensis croatico-glagoliticum*. Editionem curaverunt B. Graĥbar, A. Nazor, M. Pantelić sub directione Vj. Štefanić. Staroslavenski institut Svetozar Ritig — Zagreb, Mladinska knjiga — Ljubljana, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt — Graz. 1973. Vol. I: Facsimile, 247 fol.; Vol. II: Transcriptio et commentarium, p. 544. — Tako je najljepši, svakako najčešće spominjani hrvatskoglagoljski misal, koji je postao slavan nakon monografije o njemu (*Missale glagoliticum Hervoiæ ducis Spalatensis*. Recensuerunt V. Jagić, L. Thalloczy, F. Wickloff. Vindobonæ 1891), a onda više od pola stoljeća smatran izgubljenim, nakon ponovnog »otkrića« 1963. u Carigradu, gdje se i nekoć čuvao (usp. »Slovo« 13, Zagreb 1963, str. 243—245), postao pristupačan znanstvenoj javnosti u ovom izdanju. Izdanje je priređeno u dvije knjige. Prva je knjiga faksimilirano izdanje Butkova rukopisa, i ono — prema današnjim tehničkim mogućnostima — savršeno reproducira izvornik u svim nijansama boja. Ova je knjiga otisnuta na posebnom papiru, vrlo uspjeljoj imitaciji pergamene, a da bi onaj tko knjigu ima pred sobom stekao dojam da se nalazi pred drevnim kodeksom, svaki je list zasebno ručno obrezan. Budući da sadašnji uvez *Hrvojeva misala* potječe iz XIX. st. (originalni — vjerojatno veoma raskošni i bogati uvez — nestao je netragom), izdavač je faksimilirano izdanje opremio uvezom kakav se nalazi na minijaturama evanĥelista-ra u samom *Hrvojevu misalu*.

Druga knjiga sadrži transkripciju misala s kritičkim i parakritičkim aparatom. U latiničkoj transliteraciji donesen je cjelovit tekst *Hrvojeva misala*, a u kritičkom aparatu uspoređen je taj

tekst s još tri glagoljska rukopisna misala, koji zastupaju tri različita područja na kojima se upotrebljavalo glagoljsko bogoslužje. Sam je *Hrvojev misal* svakako zanimljiviji i značajniji po svojoj umjetničkoj vrijednosti negoli po čuvanju crkvenoslavenskog jezika. Već je naime Jagić upozorio da je Butko, prepisivač *Hrvojeva misala*, u znatnoj mjeri pomladio crkvenoslavenski jezik. Da bi se dobila što je moguće preglednija slika jezika u hrvatskoglagoljskim misalima, da — drugim riječima — od ovog izdanja bude što više koristi filozozima, tekst *Hrvojeva misala* uspoređen je 1. s najstarijim hrvatskoglagoljskim misalom, tzv. *Vatikanskim Ilirico 4*, koji se obično datira u prvu četvrt XIV. st., a predstavlja stariju redakciju hrvatskog tipa staroslavenskog jezika i geografski zastupa otok Krk; 2. s *Misalom kneza Novaka* iz 1368. (čuva se u Nacionalnoj biblioteci u Beču) koji ima nešto pomlađen jezik, a predstavlja južno glagoljaško područje, zadarsko-krbavsko; 3. s *Ročkim misalom* iz 1421. (čuva se također u Nacionalnoj biblioteci u Beču); potječe iz Istre, a jezično je veoma konzervativan. Pred nama je dakle tekst četiriju misalskih kodeksa. I dok nam je faksimilirano izdanje sa svojih 98 minijatura i 380 inicijala dokumenat naše srednjovjekovne umjetnosti, kritičko izdanje misala otvara mogućnosti istraživanja drugih područja hrvatskoga glagolizma.

Proučavanje *Hrvojeva misala* počelo je u XIX. st. monografijom trojice učenjaka, koju sam već prije naveo. Ono je nastavljeno i prošireno prigodom pripremanja ovoga kritičkog izdanja, pa su transkripciji misala dodani vrlo korisni znanstveni prilozi: M. Pantelić, *Hrvojev misal i njegov historijsko-liturgijski sastav* (489—494) i *Kulturnopovijesna analiza iluminacije Hrvojeva misala* (495—507); A. Nazor, *Karakteristike jezika i pisma Hrvojeva misala* (508—511); B. Grabar, *O kritičkom izdanju Hrvojeva misala* (512—513) i *Popis biblijskih čitanja* (514—517). Prilozi su prevedeni i na engleski jezik (519—544). Ovim priložima nije mogla biti svrha da iscrpe svu problematiku vezanu uz *Hrvojev misal* te da budu posljednja riječ o pitanjima koja se nameću. Oni su u prvom redu osnovno, prijeko potrebno pomagalo, neke vrsti vodič da se snađemo u ovako golemoj građi i da budemo upozoreni na mnogostrukost problema isprepletenih u pojavi hrvatskoga glagolizma, a ujedno i na bogatstvo izvora koji nam je ovim izdanjem stavljen na raspolaganje. Iako imamo pravo na zadovoljstvo što smo dobili četiri misalska teksta u jednoj knjizi, pa stoga ni priznanje izraženo priređivačima u više zgoda ne možemo smatrati samo izrazom uljudnosti, mislim da ovo djelo treba da bude izazov znanstvenoj radoznalosti i nova obveza prema proučavanju naše kulturne baštine.

Pitanja koja traže odgovore ima dosta, i ovo izdanje može za istraživače imati višestruku korist. Kao što sam spomenuo, faksimilirano izdanje dokumenat je naše srednjovjekovne umjetnosti, i danas ne bismo smjeli biti daleko od jednog cjelovitog pregleda

minijsaturnog slikarstva u našim glagoljskim kodeksima i od kataloga inicijala. Prilog M. Pantelić (str. 495—507, usp. također: »Slovo« 20, str. 39—96) kao i njezin raniji rad o iluminaciji kodeksâ Bartola Krbavca (v. Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 5, str. 57—67 i priloge uz studiju) daju za to dobru osnovicu.

Jednako je tako ovo izdanje vrlo značajan izvor za proučavanje glagoljske paleografije. Ortografske pak i jezične norme u hrvatskom tipu staroslavenskog jezika, njihove osobitosti na različitim zemljopisnim područjima i njihove razvojne faze, moći će se proučavati iz građe po prvi put u ovakvu obilju sakupljene na jednome mjestu. S obzirom na jezik Hrvojev je misal daleko najkrotatiziraniji glagoljski liturgijski kodeks. Premda sve inovacije nisu uvijek posvuda jednako dosljedno provođene, one su ipak toliko česte da ovom kodeksu daju osobito obilježje i posebnu zanimljivost. Tako je npr. *Hrvojev misal* veoma ikaviziran, pa znak *jat* vrlo često stoji na mjestu etimološkoga *i*; nastavak gen. sg. *-oga* redovit je nastavak, premda ne isključiv, kao i nastavci *-om* i *-ov* u instr. sg. imenica ženskog roda; naći ćemo u njem i prijedlog *u* mjesto *v6*, premda je ovo drugo općenitije; upitno-odnosna zamjenica je *ča* i *što* (pisano, dakako, i kao *čto*). Hrvojev nam dakle misal daje poredbeno građu i za proučavanje crkvenoslavenske jezične norme u Hrvata, pokazuje upravo najveće približavanje narodnom jeziku, no u tom smislu on je ujedno izvor za proučavanje čakavskoga dijalekta s početka XV. st., pa u srodnim tekstovima, uspoređen npr. s *Lekcionarom Bernardina Splićanina* iz 1495, daje dragocjene podatke, posebno na području fonologije, za dijakroniju čakavskoga dijalekta. A značajno je i to da su inovacije u *Hrvojevu misalu* provođene hotimice i sustavno, vrlo često dapače mehanički, pa su stariji oblici izbjegavani i onda kad nisu bili do kraja shvaćeni, već je njihov privid zaveo prepisivača koji će gotovo svako *eže* zamjenjivati sa *ko*, a *ni* sa *nas*, *te* će, npr., *eže ni stanie* (Ill. 4), prijevod lat. *qua nec* status, biti zamijenjeno u *ko nas*... (117a). Slučajevi nisu tako rijetki (usp. B. Grabar, *O kritičkom izdanju Hrvojeva misala*, str. 512—513).

Tekstološki veoma je zanimljiv lekcionar, pa njegov odnos prema starijim tekstovima glagoljaške tradicije s jedne strane i prema mlađim čakavskim lekcionarima s druge strane treba tek proučiti. A u ovom izdanju upozoreni smo u parakritičkom aparatu na miješanje utjecaja *Septuaginte* i *Vulgate* u našim srednjovjekovnim kodeksima. Po prvi put u latiničkoj transkripciji stavljeni su nam na dohvat ruke i drugi zanimljivi liturgijski tekstovi, u kojima se otkrivaju međusobne veze između pojedinih glagoljskih liturgijskih kodeksa, no ti isti tekstovi upozoravaju na veze i kulturne utjecaje izvan glagoljaškoga kruga, koji nikako nije bio u sebe zatvoren, zbog neukosti glagoljaša — kako se često ponavljalo — nesposoban da primi strane utjecaje. Već površan uvid u raznolikost tekstova navodi nas na zaključak da su glagoljaški pre-

pisivači za svoje potrebe vrlo ažurno prevodili potrebne liturgijske tekstove, a istodobno čuvali stare naslijeđene uzorke.

Do kakvih nas zaključaka može dovesti proučavanje *Hrvojeva misala*, upozorit će nas zanimljiva pojedinost navedena u popratnoj radnji A. Nazor: *Karakteristike jezika i pisma Hrvojeva misala* (str. 509). U *Hrvojevu misalu* zapaža se veoma raširen način skraćivanja riječi azbučna nazivlja samo prvim slovom (a — az, 3 — dzelo, 1 — ljudi, n — naš i sl.). Spomenuta pojava i nije sasvim osamljena; susrećemo je u drugim spomenicima, liturgijskim i neliturgijskim, ali nigdje ovako često i široko primijenjenu kao u *Hrvojevu misalu*. Znamo li, međutim, da je i kalendar *Hrvojeva misala* izrazito orijentalno obojen, a jednako tako i ritual, onda i ovakva pojedinost u kraćenju riječi može upozoravati na određenu tradiciju, o kojoj bi možda trebalo voditi računa.

Sigurno je da su oni koji se bave proučavanjem našega srednjeg vijeka ovim izdanjem dobili vrlo mnogo. Upravo zato čini nam se to prečom potreba da se i druga liturgijska knjiga, brevijar, što skorije izda. U njem se nalazi drugačiji i bogatiji izbor biblijskih čitanja, pa zatim zbirka svetačkih legenda i homilija, objavljenih tek neznatnim dijelom. Ako to izdanje i ne bi moglo biti tako raskošno kao ovo izdanje *Hrvojeva misala*, već samo izdanje teksta bilo bi dovoljno značajna usluga našoj znanosti.

Josip Tandarić

HERTA KUNA, *HRESTOMATIJA STARIJE BOSANSKE KNJIŽEVNOSTI*, knj. I, *Srednjovjekovna književnost i hrvatska književna tradicija*, »Svjetlost«, Sarajevo 1974.

1.

Knjiga Herte Kune, kako to i podnaslov govori, sastoji se od dva dijela. Odmah poslije *Predgovora* (str. 7—10) dolazi autoričina rasprava o bosanskoj književnosti srednjega vijeka (10—31), a zatim tekstovi. U izboru su zastupljeni ovi srednjovjekovni pisani spomenici: *Grškovičev apostol*, *Splitski odlomak*, *Divoševo evanđelje*, *Kijeovski bosanski listići*, *Batalovo evanđelje*, *Zbornik krstjanina Hvala*, *Mletački zbornik*, *Listići iz Montepredona*, *Srečkovičevo evanđelje*, *Zbornik krstjanina Radosava*, *Početje svijeta* i *Berlinska Aleksandrida*. Prije svakoga teksta kratko su dani najvažniji